

הצלמים לבית בונפילס

קרני א"ס גאוויץ וניצה בראון-רוזובסקי

הפצצה

אחת היא כיצד מנסים לתאר את פרשת התגלותם של תצלומי בונפילס (Bonfils), תמיד תמצא בה את הנרי קיסינג'ר ואת הפצצה. לפני שנתחיל בסיפור העניין לגופו עלינו לטפל תחילה באירוע סנסציוני זה, בהתפוצצות שאירעה באישון לילה בחודש אוקטובר 1971.

בימי מלחמת וייטנאם התרעמו הסטודנטים בהרווארד, בין השאר, גם על מחקר מלחמתי כביכול, שהתנהל אז במרכז לחקר עניינים בינלאומיים שליד האוניברסיטה. מרכז זה פעל אז זמנית בשדרת דיוויניטי 6, בבניין המוזיאון השמי (Harvard Semitic Museum) השוכן בקצה רחוב שקט בקמברידג', הסמוכה לבוסטון שבמדינת מסצ'וסטס. האחראים למעשה הפיצוץ לא נתפסו ולא באו על עונשם, אך נראה ששתי צעירות הטמינו חומר-נפץ בשקית חומה באזור הספרייה, שמעל משרדו לשעבר של הנרי קיסינג'ר, שעזב מזמן את המרכז וניהל את מדיניות החוץ של ארצות-הברית מלשכתו השמורה היטב בושינגטון הבירה.

מכוח ההתפוצצות נפער חור בגג המוזיאון. כשנועקו עובדי המרכז להעריך את הנזק שנגרם גילו בעליית-גג שכוחה, תחת שכבת-אבק וקורי-עכביש, עשרות ארגזים ותיבות בצבע ארגמן, שניכר כי לא נגעו בהם זה עשרות שנים. בתוכם נמצאו כ-28 אלף תצלומים מן המזרח-התיכון, רובם מן המחצית השנייה של המאה הי"ט – הדפסות, תמונות סטריאוסקופיות, לוחות-זכוכית – הכול שמור להפליא. מבחינת הטיב, נעו התצלומים מצילומי-חטף חובבניים, לעתים מטושטשים, ועד לחומר תיעודי חזותי מדוקדק, בצירוף הערות מאלפות של פרופ' ג'ורג' רייזנר (G. Reizner), שתיאר בפירוט את מהלך החפירות שערך המוזיאון השמי בשומרון בתחילת המאה העשרים. רבות מן ההדפסות המוזהבות היו מעשי ידיהם של צלמים מומחים, שהתפרנסו ממכירת מראות המזרח האכסוטי לתיירים כפועל ובכות, באירופה ובאמריקה.

מה לו למוזיאון השמי ולאיסוף תצלומים? את המוזיאון הקים ב-1889 הבנקאי הניו-יורקי, יליד פראנקפורט, יעקב הנרי שיף. במגילת-היסוד שלו נאמר, בין השאר, שעל המוזיאון 'לטפח ידע של תולדות העמים השמיים ולשונותיהם'. לשם כך טרח המוזיאון לאסוף חפצים רבים ושונים – מטבעות, חותמות, פסלונים, דבריי-זכוכית וכלי-חרס, ואפילו יציקות-גבס של מצבות מפורסמות. בין השאר, נרכשו גם תצלומים מן המרחב השמי ומאתרים מפורסמים שבו בסוף המאה הי"ט, בהנחה שבנוף לפחות לא חלו שינויים מפליגים מאז ימי המקרא.

בימי מלחמת-העולם השנייה נלקח בניין המוזיאון על-ידי הצי האמריקני, לצורך לימוד השפה היפאנית¹, והאוספים נלקחו לגניזה. באותה עת הועברו, מן הסתם, התצלומים לעליית-הגג. אגב

1 המוזיאון נפתח מחדש לציבור ב-1982.

קרני א"ס גאוזין וניצה בראון-רחובסקי

מיון האוסף הצילומי, לאחר ההתפוצצות ב-1971, נמצא שעל יותר מ-800 הדפסות אלבומין בגון חום-זהבהב מתנוססת החתימה 'Bonfils'. פה ושם הוקרמה לשם האות 'F'. במהלך ההכנות לעריכת תצוגה ב-1975 על נושא 'מראות העבר: תצלומים ארכיאולוגיים במוזיאון השמי', פנו אנשי המוזיאון לפרופ' בומון ניוהול (Beaumont Newhall), החוקר הנודע של תולדות הצילום, וביקשו לדעת פרטים על בונפילס. 'רק זאת יודעים אנו עליו נאמנה, שהיה גאון', היתה תשובתו. כעבור שנה הרחיב עמית של ניוהול באוניברסיטת ניו-מכסיקו, פרופ' ואן דרן קוק (Van Deren Coke) וכתב שהצלם פליקס בונפילס נולד בסט. איפוליט-די-פורט (St. Hippolyte-du-Fort) שבצרפת, בסמוך לאַלֶה (Alais, בימינו Alès) בשנת 1829, ומת בעיר זו ב-1885.²

התעלומה

מתחילת שנות השבעים שוקד המוזיאון השמי, בעזרת עשרות פקידים-רשות, חוקרים וחובבים ברחבי העולם, על איסוף מידע בקשר לצלם בונפילס.³ שאלות רבות עדיין טעונות פתרון והחקירה נמשכת, כעין סיפור-בלשים מרתק. פרט מצטרף לפרט, מתגלים אנשים יודע-דבר, נחשף חומר בארכיונים, במרתפים ובאלבומים משפחתיים.

תחילה היה בלבול גמור באשר לתאריך לידתו של פליקס. התברר שבסט. איפוליט-די-פורט נולדו שני בנים, לשתי משפחות, בהפרש של שנה בערך: פול אוגוסט (Paul August) בונפילס ופול פליקס (Paul Félix) בונפילס, זה שנעשה צלם. אז צצה הפתעה חדשה: במבוא לספרו של הכומר סמואל מנינג⁴ נאמר, שרישומים רבים בספר מסתמכים על תצלומיה של 'גברת [!] בונפילס מביירות...'; ובין חפציו האישיים של מיסיונר אחד, שנרכשו במכירה פומבית במדינת ניו-המפשייר, נמצאו תצלומים בחתימת 'A. Bonfils'. בארכיון של המוזיאון השמי עצמו נתגלה מכתב שקיבל אוצר המוזיאון, גורדון ליאון (Lyon), ב-1892 מסוחר לונדוני, לאמור: 'אני שומע מבונפילס שהכין 150 תמונות נוספות לסידרה המצרית שלו — אשלח אותם כאשר יגיעו לידי'. אלא שבונפילס מת ב-1885.

חנות הצילום של בונפילס בביירות מופיעה במדריכים לתיירים — ב'בדקר' (Baedeker) לסוריה וארץ-ישראל בשנים 1882, 1896 ו-1898 וב'מדריך הכחול' (Guide Bleu) לסוריה וארץ-ישראל בשנת 1932. ברור היה אפוא, שמדובר ביותר מבונפילס אחד.

משפחת בונפילס

חיפוש קפדני בארכיונים מקומיים בצרפת העלה שבאוגוסט 1857 פליקס, בנם של דוד וסופיה ברנארד בונפילס, נשא לאשה את לידי קבאני (Lydie Cabanis ילידת Congénies), בתם, פליסיטי-

2 Van Deren Coke, *Nineteenth Century Photographs from the Collection*, Albuquerque, 1976. לימים התברר שפליקס בונפילס בעצם נולד ב-8 במאוס 1831.

3 ראה: C.E.S. Gavin, *The Image of the East: Photographs by Bonfils from the Harvard Semitic Museum*, Chicago 1983. לפירסום מתלווים עשרה מיקרופילמים עם 815 רפרודוקציות ואלה רשומים בתור Chicago Visual Library Text-Fiche Series, No. 41

4 S. Manning, *Those Holy Fields: Palestine Illustrated by Pen and Pencil*, London 1874

לידי קבני בונפיס (1837-1918)

אדריאן בונפיס (1861-1929)

פליקס בונפיס (1831-1885)

סופיה (Félicité-Sophie), נולדה בסט. איפוליט-די-פורט ב-1858. אותה עת ציין פליקס את מקצועו כ'כורך'. ב-1861 נולד בנם, פול פליקס אדריאן (Paul Félix Adrien). בחיק המשפחה נקראו הילדים פליסי ואדריאן. בפנקסי רישום התושבים לשנים 1876 ו-1881 רשום פליקס בונפיס כצלם, שמקום עבודתו באֵלה.

חאלד מוֹצוֹ, היסטוריון ידוע בדמשק, בשמעו על החיפושים שעורך המוזיאון השמי, נזכר בראיון על אודות משפחת בונפיס שקרא פעם בכתב-עת ביירותי ואשר כותרתו היתה 'חייל צרפתי מגיע ללבנון כלוחם ומשתקע בה לצמיתות'.⁵ מחבר המאמר, מרוואן נג'אר, גולל את פרשת בונפיס, כפי שנמסרה לו אגב ביקור קצר בלבנון, מפי רוג'ר בונפיס, יליד ביירות, בנו של אדריאן ונכדו של פליקס. והרי סיפורה של משפחת בונפיס, בשינוי נוסח:

עם חיל-המשלוח הצרפתי, שנשלח להגן על המיעוט הנוצרי בלבנון (המארוניים) במלחמתם הקשה עם הדרוזים ב-1860, הגיע חייל צעיר, בשם פליקס בונפיס, בן 29. הוא חזר לצרפת ובפיו סיפורי-פלאים על לבנון היפה. וכך כאשר חלה אדריאן ורופאיו המליצו על הפלגה בים ואקלים חם ויבש, לקחה לידי את בנה לביירות. גם היא הוקסמה מן העיר ומן הארץ.

אותה עת החזיק פליקס חנות-צילום באֵלה והפיק תמונות בתהליך הליטוגרפיה שפיתח

5 אל-אוסכוו אל-ערבי (השבוע הערבי), 708, (1 בינואר 1973).

אָבֶל נייפס, דודנו של ז'וזף ניספור נייפס (Joseph Nicéphore Niepce), האיש שהתפרסם כ'אבי הצילום'.⁶
לידי המשיכה להתגעגע ללבנון והיא שהציעה, לפי מסורת המשפחה, לעקור לביירות. מה יעשה זר במדינה שבשליטת האימפריה העות'מאנית? תשובתה של לידי — 'de la photographie [צילום] — שינתה את מהלך חייה של המשפחה.
ב-1867 הגיעו פליקס, לידי ושני ילדיהם לביירות, וכעבור זמן קצר נפתח 'בית הצילום האוריינטלי' ('Maison Orientale'). בעשרות השנים שלאחר-מכן היה מוסד זה לבית-היוצר של תצלומי המזרח-התיכון מן הימים ביותר.⁷
ב-1871, במלאת ארבע שנים לבואו לביירות, כתב פליקס לאגודת הצילום הצרפתית (Société Française de Photographie) על עבודתו ומסעותיו:

בכוונתי להגיש לאגודה ... אוסף הדפסים ממצרים, ארץ-ישראל, סוריה ויוון. בשעת הכנת הדפסות-ניסוי אלה, החום היה הקושי העיקרי שצריך הייתי להתגבר עליו.⁸ השתמשתי בקולודיון נוזלי, תמיסת-כסף [=ניטראט] של 10 אחוז, ולפיתוח ב[תחמוצת] ברזל בחיזוק חומצה פירוגאלית. נאלצתי להסתייע בשני אוהלים. ההדפסים הם בעיקרם תמונות מירושלים ופנורמות שונות. האוסף שהרכבתי, מכיל 15 אלף הדפסות ו-9 אלפים תמונות סטריאוסקופיות. מספר התשלילים מגיע ל-591, ורובם נעשה בצידוד-דלמאייר ['Dallmeyer triplet de demi-plaque']. את התשלילים האלה אני מעמיד לרשות אנשים שיש להם עניין בהם, ועם שובי לביירות אוכל למלא כל הזמנה שתגיע לידי.⁹

במודעה בדבר תצלומי בונפיס בשם 'פלאי המזרח' (שנשמרה בידי המשפחה על פיסת-נייר מההוה, שנדפסה כנראה בסמוך לאותו דין-וחשבון משנת 1871) מדובר על מכירת הדפסות ותמונות סטריאוסקופיות בקהיר, אלכסנדריה, פאריז, לונדון, ביירות ואֶלֶה. די היה אפוא לפליקס בארבע שנים כדי לסייר ולצלם ברחבי המזרח-התיכון ולקשור קשרים עסקיים ברחבי העולם.

6 מאז אותו ראיון נתברר, שפליקס התחיל לצלם עוד לפני שעברה המשפחה לביירות, ב-1867. אלבום ובו חמישה צילומי ארכיטקטורה של כנסייה קאתולית שהוקמה אז בעיר המכרות לה גראן קומב נושא את הכתובת:

'Notre Dame des Mineurs'

Grand'Combe

P. Chabrol, Arch. MDCCCLXIV

הצילומים (18 × 24 ס"מ) מודבקים על נייר עבה ובו מוטבעות המלים:

F. Bonfils

Photographe

Alais

7 אלבום זה משנת 1864 מכיל את צילומי בונפיס המחורכים המוקדמים ביותר שנמצאו עד כה. כעת ידוע לנו שאדריאן ולידי המשיכו בעסק אחר מותו של פליקס ב-1885, ומכרו אותו — עם התשלילים, ההדפסות והזכויות על השם בונפיס — שנים אחדות לפני מלחמת-העולם הראשונה לא גיראגוסיאן.

8 צלמים אחרים התלוננו על החום באוהל ששימש כחדר-חושך, שבו היו חייבים לפתח את התשלילים מייד לאחר החשיפה. הקולודיון היה 'מבעבע-רותח וגולש מתוך הכוס ברגע שנגע בה', לדברי הצלם פראנסיס פריט (Frith).

9 המוזיאון השמי פנה לפני שנים אחדות אל ארכיון האגודה, על-פי הצעתו של מר ז'ראר לוי, בעל חנות-עתיקות בפאריס (ובעצמו אספן מושבע שתרם צילומים רבים למוזיאון ישראל). בארכיון נמצא מכתבו של בונפיס שהוקרא בפגישת חברי האגודה ב-1 בספטמבר 1871.

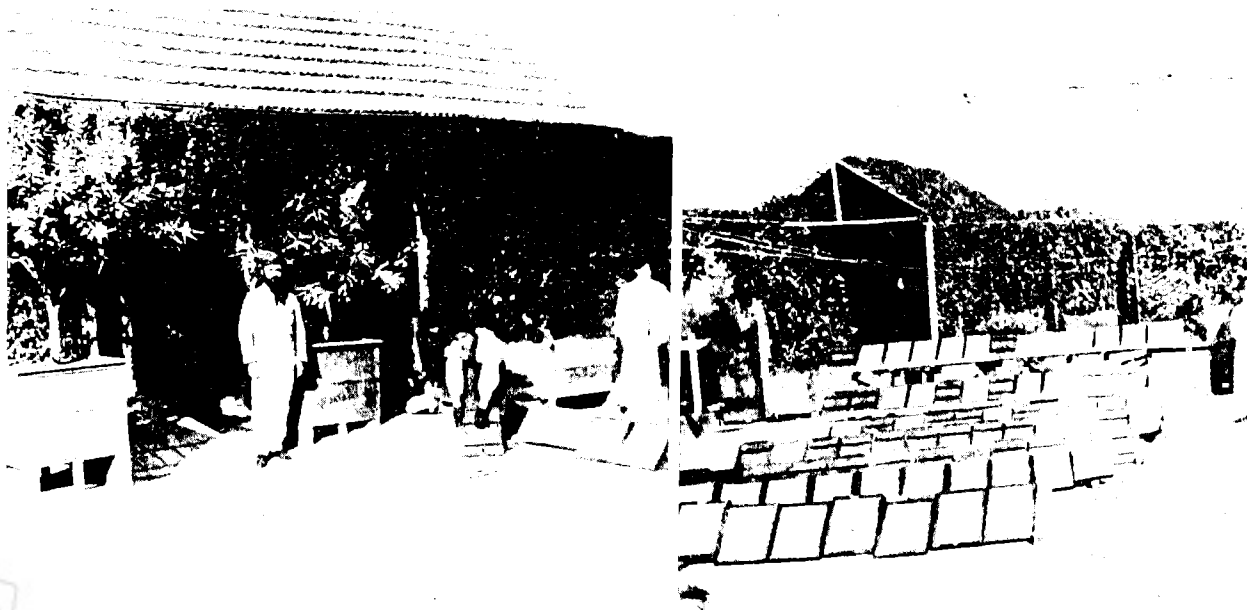

מראה אולפן הצילום של בונפיס, על אביזריו השונים. הרבה מצילומי הדיוקן של בונפיס הוכנו כאן, על רקע המסך עליו מצוירים עצי שָׁדֵר וברושים. אור השמש הסתנן פנימה מבעד לוויילונות הגדולים וגג הזכוכית

בקטלוג הראשון של בונפיס שנתגלה עד כה, Catalogue des vues photographiques de l'Orient, משנת 1876 משתקפים יפה מסעותיו של פליקס. רשומים בו 174 תמונות ממצרים, 35 צילומים של תבליטים פרעוניים, 85 תמונות מירושלים ו-57 ממקומות אחרים בארץ-ישראל, 129 תמונות מ'סוריה' (ובתוכן 46 מבעל-בֶּק ו-16 מביירות), 9 מחוץ אנטוליה, 41 מאתונה ו-18 מקושטא, וכן 133 תצלומי דמויות בתלבושות אופייניות, כגון 'דרוויש יוצא למכה', או 'גבירה מצרית קוטפת פרחים בגן'. אותו זמן כבר הוצעו הדפסות בונפיס למכירה במרכזים נוספים – בירושלים, פורט-סעיד ובאזל.

המספרים הסידוריים בקטלוג (לכל אחד מארבעת הפורמאטים המוצעים בכל נושא) והחלוקה הגיאוגראפית מבלבלים ומטעים. שיטת המיספור של בונפיס, אפילו לאחר שתיקן אותה אדריאן, מעוררת בעיות קשות בתיארוך. יש הדפסות עם שני מספרים, או ללא מספר בכלל. מספר נמוך אינו מציין בהכרח תצלום מוקדם, כיוון שנהגו לפעמים לחזור ולצלם אותו אתר כעבור זמן, ולסמן את התצלום החדש במספר הקודם.

המפעל היומרני ביותר של פליקס היה האלבום 'מזכרות המזרח' (Souvenirs d'Orient), שפירסם בשנים 1877 ו-1878. הוא עצמו כתב את הטקסט, ערך אותו, הוציא אותו לאור, וכמובן, עשה את מלאכת הצילום וקרוב לוודאי גם את מלאכת הכריכה. קבצים שהקיפו כרכים רבים,

חצר בית-הצילום של בונפיס בביירות. משמאל עומד אדריאן בונפיס. בחצר מוצבות לפיתוח באור השמש מסגרות של הדפסות תשלילי הזכוכית

הכילו תצלומים מקוריים (בארבעה גדלים) מ'מצרים ונוביה', 'סוריה וחוף אסיה', 'ארץ-ישראל (הארץ הקדושה)', 'אתונה וקושטא', ו'יוון'. הכיתוב היה בצרפתית בלבד, או בצרפתית, אנגלית וגרמנית, והיו מהדורות ללא כיתוב כלל. הכרכים נדפסו במקומות שונים ומדפיסים שונים בדרום-צרפת. על-פי מירשם התושבים משנת 1876, פליקס שוב עבד אז באֶלֶה, עם שני עוזרים מן המזרח ('עובדי-צילום בעלי נתינות תורכית').

כמעט שאין מוצאים זכר באותם הימים להופעת האלבום המונומנטאלי הזה, ואולי מלמד הדבר על הקשיים בהפצת הכרכים השונים. השתיקה הזאת לא הופרה. פליקס מת באֶלֶה ב-9 באפריל 1885, אך לא נודע דבר על מקום קבורתו ושום דבר-הספד לא הופיעו בעיתוני העיר והמחוז. אדריאן שירת אז בצבא באלג'יר, ושאר בני המשפחה התגוררו בביירות. שני ידידים זיהו את פליקס לצורך תעודת הפטירה.¹⁰

את יצירתו של פליקס סיכם אולי בצורה הטובה ביותר גראסיין שארנוה,¹¹ (Charvet) במבוא שכתב למהדורת 1877 של 'מזכרות המזרח':

10 לא ניתן היה למצוא מצבה אחת של בן משפחת בונפיס בבית-הקברות באֶלֶה. אולי, כפי שהציע שומר בית-הקברות בעודו מחפש לשווא ברשימות הקבורה משנת 1885, נקבר פליקס על-פי מסורת פרוטסטאנטית מקומית אשר מקורה בימים שבהם מנעו מההוגנוטים להיקבר בחצרות הכנסיות הקתוליות, ולפיכך קברו את מתיהם בחלקות-שדה של המשפחה וציינו את מקום הקבורה בנטיעת עץ-ברוש יחיד.

11 שארנוה היה מייסדה ונשיאה של האגודה המדעית והספרותית באֶלֶה באותה תקופה. פליקס לא היה חבר באגודה, ובספריית העיר לא נשתמר אף לא אלבום אחד שלו מאלה שנדפסו באֶלֶה. שמו גם לא הוזכר בכתבי-העת ובעיתונים המקומיים הרבים (למעט מודעת-פרסומת בה הוצע למכירה הסטודיו שלו בשנת 1867).

אוסף התצלומים מחשובי האתרים במזרח שיזם, ביצע והשלים מר פ' בונפיס — בכוח התמדה שאין שני לו — ראוי שיימנה עם ההישגים הגדולים ביותר של הדור — בתחום הציור, האמנות, המדע...

האיש שנטל על עצמו מלאכה עצומה זאת ודאי עשה למדע, תוך סיכונים אין ספור ועמל מפרך, שירות מיוחד במינו, בהגשימו, בעקשנות כזאת ובכשרון כזה, את המטרה שהציב לעצמו. אין גבול לדברי השבח ולהכרת התודה שחבים לו אנשי המדע ובעלי הטעם הטוב.

ראה איור בעמ' 97

בתצלומים אחדים בחתימת ידו ניתן לראות את פליקס עצמו — על סירה בנילוס, על שפת הירדן — וכמעט שאין להכיר את פניו המזוקנים מתחת לכובע הטרופי. מי צילם צילומים אלה? כנראה אחד משני עוזריו, המופיעים בתצלומים רבים לציון קנה-המידה, ואפשר שעבדו במחיצתו באֶלֶה טרם מותו. מפיו של פואד דבאס (Debbas), אספן מסור וחוקר מלבנון, נודע לנו שאחד העוזרים שירכט את שמו (בערבית), את מקצועו ואת תאריך הצילום, בפחם, על מצבות פרעוניות אחדות במצרים: 'ארגי סבונגי' (Gergi Sebboungi) מוצ'וֹוִיר שְמִסִי 'צִייר־שִמֶשׁ' 1875 (ראוי לציין שצולם בערבית מתפרש אפוא בדומה לעברית המליצית הישנה — 'צִייר־שִמֶשׁ'). קרוב לוודאי, שסבונגי זה, שהמשיך בפירוטם תצלומים רבים בחתימת עצמו, הוא שצילם את פליקס בהזדמנויות שונות. יתכן גם שאדריאן צילם תמונות של אביו. ב-1876, כאשר השתקעה המשפחה בכיירות, רשמו את אדריאן בן השש לבית-ספר ערבי מקומי. לאחר זמן הוא נשלח לפנימייה בצרפת, אך חזר לביירות ב-1878 כדי לסייע לאביו. יש להניח, שהאב ובנו יצאו ביחד למסעות לפני שאדריאן התגייס לגדוד השני של הקלעים האפריקניים ב-1882. בשעה שמת אביו, ב-1885, הוא שירת כרב-טוראי במחוז דרום-אוראן שבצפון-אפריקה ושוחזר מן הצבא כ'מפרנס יחיד'.

אדריאן החל בהכנסת סדר ברשומות של תצלומי בונפיס. בקטלוגים שהופיעו בשנים 1901 ו-1907 עומדים לרשות הקונים פריטים (למעלה מ-1600!), ערוכים לפי מדורים: מצרים תחתית — 341 תצלומים; מצרים עילית — 125; ארץ-ישראל — 530; סוריה — 271; אנטוליה — 15; יוון — 77; 'טיפוסים, מעמדים ולבוש' — 129 ממצרים ו-137 מארץ-ישראל, וכן 25 פנורמות-עיר, כל אחת בכמה חלקים.

בנוסף לעריכת הקטלוגים וצילום 150 תמונות במצרים ב-1892, החל אדריאן בצביעה ניסויית של תצלומים נבחרים, בשיטה 'פוטוכרומית' שפותחה בציריך. ארבע פעמים יצא לארצות-הברית כדי לבדוק אפשרויות של הוצאה לאור. במשפחה נשתמרה סידרה של כ-200 הדפסות צילומיות, סידרה של ליתוגרפיות ניסיוניות שהודפסו על-ידי חברת פ' גוטקונסט (F. Gutekunst & Co.) בפילדלפיה. על תמונות אחדות מאור-כשדים ובכל מופיעה החתימה A. Bonfils (אותה חתימה מופיעה בצילומי-נסיון של מעמדים רבים אחרים שנעשו בידי אביו, פליקס, כשלושים שנה קודם-לכן). בתצלומים אלה רצה אדריאן לאייר את התנ"ך ואת הברית החדשה, אך לא נמצא לו מו"ל. משפחתו של אדריאן עדיין זוכרת את הטענות על 'שקיעת אמנות הצילום', ששמעה מפיו. עם בואו של ג'ורג' איסטמן (G. Eastman) לְתָבִי שבמצרים עם ה-'Le Kodak' שלו, ב-1890, ופתיחת עידן הצילום החובבני, הבין אדריאן שלא יארוך הזמן וכל תייר יוכל לצלם בעצמו, וכי הגיע הזמן לחשוב על קריירה חדשה. בסוף שנות התשעים החל לתכנן הקמתו של בית-הבראה, שהפך לאחר מכן למלון, בחורשת האורנים של ברומנה, המשקיפה על ביירות והים-התיכון.

תצלום של קבוצת קווייקרים נושא את החתימה 'A. Bonfils 1899' וקטלוג שנת 1901 של בית-הצילום עדיין פורסם בשמו. עם זאת על נייר-מכתבים מהודר של 'בית האורנים, ברומנה' ('Villa des Chênes, Brummana') (ובו מקום ריק לתאריכים המתחילים בשנת... 190) מופיע כבר השם 'א. בונפיס, בעלים'. בפרוס המאה העשרים כבר עסק אדריאן במקצוע אחר.

עסק הצילום הוסיף להתנהל בלא אדריאן. הקטלוג משנת 1907, הוזה לזה של 1901, פרט להודעה על פתיחת סוכנויות בירושלים ובעל-בן, הופיע תחת חתימתה של 'L. Bonfils'. מה היה חלקה של לידי בעסק? היא נולדה ב-1837, ראשונה מבין 12 ילדים של בעל-אחווה עשיר, ועשתה זמן מה באנגליה בילדותה – במשפחת של קווייקרים כמו משפחת קדבורי (Cadbury). אין ספק, שהשפיעה על החלטת בעלה לעבור לכיירות, והיא שניהלה, מן הסתם, את העסק כאשר פליקס היה יוצא למסעותיו השונים ואדריאן הבן למד בבית-הספר או שירת בצבא. האומנם עסקה בצילום בפועל ב-1873, כאשר הכומר מנינג קשר את התצלום ל'גב' בונפיס מביירות? אין בידינו תשובה לכך. נכדיה זוכרים, שצילמה אותם ואנשים אחרים בסטודיו כביירות, בתחילת המאה העשרים.¹² ייתכן שצילמה נשים רבות מבין אלה המופיעות בהדפסות בונפיס; בחברה המסורתית ודאי היתה פחות הסתייגות מצלמת, כשמדובר היה בדיוקני-נשים (בשוללות צלמים ארמניות נהוג היה שאת הנשים מצלמות בעיקר נשים). ידוע לנו, שלידי סייצה בתהליך ההדפסה והיתה מורחת את הנייר בחלבוני-ביצה לפני שנחשף לאור (את החלמונים היו מכניסים בחביות ושולחים לאֶלָה לשימושי בורסקאות של יצרני-כפפות).

לא רוצה עוד להריח ריח ביצה אפילו פעם אחת, טענה לידי באוזני כלתה ונכדותיה ב-1916, על סיפון הסיירת האמריקנית 'דה מויין' (Des Moines), שפינתה אותם מביירות לקהיר. שם התאכנסה אצל בתה פליסי, שנישאה לדיפלומט צרפתי. זמן קצר לפני שמתה לידי, ב-1918, שיחררו שלטונות הצבא התורכיים את אדריאן ובניו ממעצר, כ'זרים נתיני אויב'. לידי סיימה את חייה בקרב בני משפחתה.

בית-הצילום המשיך לפעול כמעט עד מלחמת-העולם השנייה. הקטלוג של שנת 1925 (Catalogue général des vues photographiques de l'Orient) דמה בכל לזה של 1907, פרט לכך שהוצא לאור מטעם 'Photographie Bonfils, successeur, A. Guiragossian'.¹³ נראה שב-1938 פירק גיראגוסיאן זה את הפירמה בונפיס, בתום שבעים שנה לפעולתה. המלאי נמכר, והחנות נסגרה לצמיתות.¹⁴

12 אפשר, שלידי היא שהמציאה את הקריאה 'הביטו בעיפור הקטנה' ('Regardez le petit oiseau!') הזכורה לצאצאיה מצילומי-דיוקן זה שמונה עשרות שנים.

13 אברהם גיראגוסיאן היה אחד מזוג תאומים זהים שנולדו בירושלים ב-1871. שם למד צילום אצל הצלם הארמני הידוע ס' קריקוריאן (Krikorian), שהוא עצמו רכש את ידע הצילום אצל הפאטריראך יסאי (ישעיהו) גארבאדיאן (Garbadian), במעבדת צילום שעל גג בניין הפאטריראכיה הארמנית. גיראגוסיאן עבר לביירות בסוף שנות השמונים של המאה הקודמת ושם ביצע לעתים קרובות הזמנות כשביל אדריאן בונפיס. ב-1909 ויתר על הסטודיו שלו כדי 'לפקח על העבודה' במיזון אוריינטאל' (הוא בית-הצילום), לבקשת לידי, אם כי נראה שהיא המשיכה בעבודתה שם עד הפינוי, ב-1916. מידע זה מסר בנו של הצלם, מר ארם גיראגוסיאן, למר דבאס כביירות.

14 המוזיאון השמי נשאל לעתים קרובות בדבר תשלילי לוחות הזכוכית המקוריים של בונפיס. מעטים בלבד מתשלילי הזכוכית מן המאה הי"ט נשתמרו, בפרט במזרח-התיכון, מאחר שהיה קל וזול לנקות את הזכוכית ולהשתמש בה שנית לייצור תשלילים חדשים. סופם של לוחות אחרים משל ז'אק-אנטואן דימא (Dumas), היה כוגוגיות בתלונות כביירות. במהלך המחקר שערך המוזיאון השמי בלבנון בשנת 1979 התברר, כי רק שנתיים

אדריאן בונפיס לא חזר לצילום או ללבנון, אחרי ששוחרר מן המעצר במלחמת-העולם הראשונה. הוא מת בניצה ב-1929.

בונפיס ו'השאלה היהודית'

בימי-הביניים המאוחרים פעלו בדרום-צרפת כמה חכמים יהודים בשם בונפיס, אך נראה שאין כל קשר ביניהם ובין הצלמים, שהיו הוגנוטים כשרים. ב'מוזיאון המדבר' (Musée du Désert) שליד אֶלֶה, מוצאים שמות של שני בני בונפיס חרותים על לוח-שיש מתחת למשוט גדול, משום שהעדיפו עבודת-פרך בצי המלכותי על בגידה באמונתם הפרוטסטנטית. אדריאן בונפיס היה נוצרי אדוק. אחד החלומות שלו היה פרסום ספר-תצלומים, שיציג את המקומות שעבר פאולוס הקדוש בנדודיו.

היבט נוסף ל'שאלה היהודית' הוא, מדוע מעטים כל-כך באוסף בונפיס התצלומים של אתרים יהודיים או דמויות יהודיות. אין זו אלא תופעה כלל-עולמית, והיא שאינה אופיינית דווקא לבונפיס.¹⁵ ראשוני הצלמים — על-פי רוב צרפתים ואנגלים — היו נוצרים, כפי שהיו גם רוב הלוקחות אשר רכשו את תצלומיהם. אלה כאלה לא מצאו עניין בנושאים יהודיים. ניתן גם להניח, שבמחצית השנייה של המאה ה-19 לא ששו היהודים למראה צלמים בשכונותיהם.¹⁶

ראה איור בעמ' 103

למה דווקא בונפיס?

היו צלמים שהקדימו את משפחת בונפיס במזרח-התיכון בשלושים שנה בקירוב; חלקם הפיקו תצלומים אמנותיים יותר, חלקם — מדעיים יותר. אתרים היו הרפתקנים שהרחיקו נדוד וצילמו מראות נדירים יותר. אבל רק מעטים מהם הנחילו לדורות הבאים יצירה בהיקף עצום כל-כך, כפי שעשתה משפחת בונפיס. מתחת ידה יצאו הדפסות מדוקדקות להפליא, שעמדו במבחן הזמן; עד היום הזה שואבים מהן מידע שלא יסולא בפז בשדה המחקר הגיאוגרפי, האתנוגרפי, הארכיאולוגי, האדריכלי וההיסטורי.¹⁷ משלח-יד שאבד עליהם הכלח, נופי ערים שהשתנו, בגדים שאין לובשים עוד — כל אלה הם רק אחדים מן הנושאים שהנציחו המצלמות של בית בונפיס. הם

קודם-לכן, בעיצומה של מלחמת האזרחים, מצא מתקן של מצלמות יותר ממאה לוחות-זכוכית בחתימת בונפיס. מאחר שלא עלה בידו לגלות את פשר החתימה, גירד את התשלילים ויצר רכיבי-מצלמה חדשים מזכוכית עמומה.

בכל זאת, שני אוספים קטנים של תשלילי-זכוכית של בונפיס נשתמרו: 18 תשלילים בפורמאט קטן (אולי העתקי-תשלילים שעשה גיראגוסיאן בתחילת המאה) נרכשו לפני כעשרים שנה בביירות בידי מישל אקושאר (Echochard), המתכנן העירוני של ביירות ודמשק; ארבעה images négatives (ובכללם זה של מקדש דנודר במצרים) נתגלו לאחרונה במארסיי על-ידי פואד דבאס.

15 בין צילומי בונפיס מוצאים מראות אחדים של הכותל המערבי, הנושאים את הכותרת 'Mur où les Juifs vont pleurer' ('קיר שאליו הולכים היהודים לבכות') וכן תצלומיהם של פחח יהודי, מנפץ-כותנה, דיוקן-סטודיו של אשה צעירה בביירות, ועוד כמה צילומים של יהודים.

16 באותם ימים רווחו היסוסים (בגלל 'לא תעשה לך פסל וכל תמונה'), אמונות טפלות וחשד מפני כוונותיהם של אנשים זרים.

17 בג'רש וברבת-עמון שופצו חורבות רומיות בעזרת צילומי בונפיס; בדמשק השתמשו בהם כדי לתקן (ואף לאתר) כמה בתים ישנים ולזהות ציוני-נוף אחרים, כגון מסלולים של אחדים מסעיפי נהר הבארדה (החוצה את שולי דמשק העתיקה) המכוסים זה שנים רבות בבניינים. באביב 1983 באו רבים בביירות לחזות בתערוכת צילומי בונפיס, כדי להיזכר בימים עברו של עירם ולנסות לתכנן את עתידה.

קרני א"ס גאוויך וניצה בראון-רחובסקי

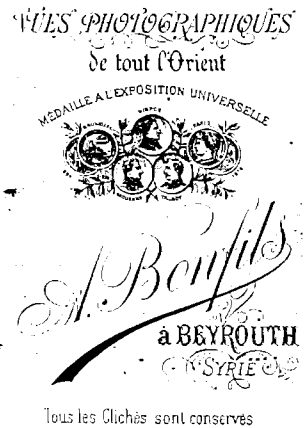
קבעו את מושבם באזור זה, ומכאן אולי תחושה של מחויבות מסוימת אצלם, שאין מוצאים אצל האחרים. בהיותם מודעים לכך שהעידן החדש עתיד לשנות את פני המזרח-התיכון, נחלצו להנציח את ההווה, כלומר את העבר, בראייה אנציקלופדית.

אין להתעלם מנימת ההומור השובבה שמוצאים ברבים מהדפסי בונפיס. דמויות המשמשות כקנה-מידה מציצות מאחורי קשת של חורבה עתיקה או רוכצות על ראש שער של מקדש. אליזבט קארלה, חוקרת תולדות הצילום מטעם המוזיאון השמי, גילתה שמעמד-חניה פשוט לכאורה על הירדן, עם פליקס בפתח האוהל, אינו אלא מונטאז' שהורכב מפרטים של שישה תצלומים אחרים לפחות, משל בונפיס.¹⁸ מודעות-פרסומת לצילומי בונפיס נעשות בעצמן חלק מתצלומים, כמו בשלט החנות, שצולמה בסמוך לשער יפו בירושלים או בכתובת שנחרתה על אבנים כבעל-בק. התצלומים שלהם שופעים חן ויופי, ויהיו אלה אנשים, הרי הלבנון, או בכואתן של ערי-נמל עתיקות המשתקפת בקי היס-התיכון.

איש לא היטיב לתאר את רגשותיהם של בני בונפיס כלפי הארץ הקדושה וכלפי מאמצייהם המכוונים להנציח את הייחוד שבה יותר מאדריאן, במבוא שהכין לאלבום 'הברית החדשה' שלו, שלא זכה להוציאו לאור:¹⁹

אין לך ארץ שנהרסה שוב ושוב במלחמות או באסונות-טבע יותר ממנה, ואין לך ארץ שהחליפה שליטים יותר ממנה. ואף-על-פי-כן, נשתמר בארץ הזאת — המקודשת בפי כל — אולי יותר מכל ארץ אחרת, אופיה הקדום ותותמה המיוחד. אבל עלינו להודות, אם ברצוננו ליהנות ממראה עינינו. הקידמה, המתעתע הגדול הזה, ודאי תחיש את מלאכת ההרס של מה שהזמן עצמו נהג בו כבוד. בשרון עתיק היומין כבר שומעים את צפירת הקטר... אולי לא ירחק היום ולהר-הזיתים הקדוש ולהר-התבור יהיה רכבל משלהם, ככל אתר-תיירות אחר. בטרם יתרחש דבר זה, ניסינו להנציח את הארץ, להקפיד אותה כביכול, כסידרת מראות צילומיים.

הכתובת בצד האחורי של צילומי בונפיס המסחריים. בין המדליות שהמשפחה זכתה בהן בתערוכות העולמיות של פריס ב-1878 ושל בריסל ב-1883, מופיעים דיוקנותריהם של חלוצי הצילום — נייפס, דאג'ר וטאלבוט

18 Elizabeth Carella, 'Bonfils and his Curious Composite', *Exposure XVII*, (Spring 1974), pp. 26-33
19 כתב-יד של המבוא לאלבום זה, בנוסף לצילומים רבים, השאילו צאצאי משפחת בונפיס למוזיאון השמי. תודתנו נתונה לבני המשפחה על אדיבותם, בעיקר לצאצאיו של אדריאן בונפיס — Roger Bonfils, Marcelle Bonfils-Pinatton, Lucienne Bonfils-Salles — אשר חוש הרפתקה הנלהב שלהם, נדיבותם ואמונתם משקפים נאמנה את דמות אבותיהם.